

Oikeustaloustieteen aakkosista

MIKKO PUHAKKA

Professori

Kansantaloustieteen valtakunnallinen jatkokoulutusohjelma
Helsingin yliopisto

Kalle Määttä. Oikeustaloustieteen aakko-
set. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen
tiedekunnan julkaisut. Hakapaino Oy, Hel-
sinki 1999.

Taloustieteellistä argumentointia on perinteises-
ti käytetty oikeustieteessä ja lainlaadinnassa
vero- ja kilpailuoikeudessa. Oikeustaloustiede
tarkoittaakin nimenomaan taloustieteen mallien
ja ajattelutapojen soveltamista näiden oikeuden
alojen ulkopuolella esimerkiksi rikos- ja proses-
sioikeuteen sekä muille oikeuden aloille.

»Law and economics» alkoi Yhdysvalloissa
1960-luvun alussa oikeustieteilijä *Calabresin*
(1961) ja *Coasen* (1960) julkaisemien artikke-
leiden myötä. Tosin alueen tärkeintä tieteellistä
aikakauskirjaa, *Journal of Law and Eco-
nomics*'ia, alettiin julkaista jo vuonna 1958.
Alueen merkittävin tutkija lienee amerikkalai-
nen vetoomustuomioistuimen tuomari Richard
Posner, jonka kirja »Economic Analysis of Law

(1992 tai uud.) on oikeustaloustieteen tunnetuin
ja perinpohjaisin oppikirja.

Oikeustaloustieteen harrastus on nyt 1990-lu-
vulla vasta alkanut Suomessa. Tosin ei ole sel-
vää, että harrastus on kovin vilkasta nimen-
omaan oikeustieteilijöiden piirissä. Esimerkiksi
Klamin (1996) kirjoittama johdantoluku *Johda-
tus Suomen oikeusjärjestelmä -kirjaan* (*Timo-
nen*, 1996) ei kommentoi sanallakaan oikeusta-
loustiedettä.

Kirjan alussa on lyhyt johdatus taloustieteen
ajattelutapaan ja sitten se etenee Coasen teoree-
man kautta varallisuus oikeuksiin, sopimukseen,
vahingonkorvaukseen, rikokseen ja prosessiin
päätyen kirjoittajan oman erikoisalan, ympäris-
töoikeuden ja jakopoliittisen lainsäädännön
kautta kokoaviin päätelmiin.

Mielestäni tärkein asia, jonka taloustiede voi
antaa oikeustieteelle, on tehokkuuden käsite.
Oikeusjärjestelmän tulisi pääsääntöisesti ni-
menomaan edistää taloudellista tehokkuutta ja
jättää oikeudenmukaisuuden ja tulonjaon kysy-
mykset vero-oikeuteen. Tehokkuuden ja oikeu-

denmukaisuuden välillä ei ole läheskään aina ristiriitaa. Tarvittavat korjaukset tulojaon epätasaisuudessa lienee halvinta tehdä vero-oikeudellisin toimenpitein.

Kalle Määttä esittelee Pareto-tehokkuuden ja Kaldorin (1939) ja Hicksin (1939) tehokkuuskriteerin. Pareto-tehokkuus on ongelmallista tulojaon kannalta, koska Edgeworthin laatikon nurkissa olevat pisteet, joissa joko A-luokan tai B-luokan kansalaiset saavat kaikki tulot, ovat myös Pareto-optimaalisia. Kaldor-Hicks-kriteerin mukaan kannattaa siirtyä tilasta toiseen, jos uudessa tilassa »voittaneet» taloudenpitäjät kykenevät ainakin periaatteessa kompensoimaan »hävinneille» niin paljon, että hekin ovat vähintään siinä tilassa, jossa he olisivat olleet alkuperäisessä tilanteessa.¹ Posner (1992) käyttää kirjassaan paljon Kaldorin ja Hicksin lähestymistapaa. Analysoidessaan erilaisia tapauksia hän pohtii, olisiko jokin transaktio tapahtunut, jos se olisi ollut periaatteessa mahdollinen (käypä). Olisin kaivannut tähän yhteyteen enemmän keskustelua tehokkuuden suhteesta oikeusjärjestelmään.

Käydessään läpi taloustieteen perusteemoja kirjoittaja esittää kuluttajan ostavan hyödykkeitä siihen asti kunnes *rajahyöty = hyödykkeen hinta*. Tämä lausuma ei yleensä pidä paikkaansa. Ja vaikka kirja on peruskirja, ei ole hyvä antaa liian yksinkertaista kuvaa kuluttajan valinnasta.

Olkoon kahden hyödykkeen valintaongelma, jossa hyödykkeiden hinnat ovat $p_x = 6$, $p_y = 2$. Jos kuluttaja on valinnut hyödykekorinsa optimaalisesti, voi hän esimerkiksi olla tilanteessa,

jossa hänen hyödykkeistään saamansa rajahyödyt ovat seuraavat: $MU_x = 3$, $MU_y = 1$.

Tilanne on hiukan lähempänä lausumaa *rajahyöty = hyödykkeen hinta*, jos kuluttajalla ovat kvasilineaariset preferenssit: $u(x, y) = v(x) + y$. Tällöin toinen optimiehdosta saadaan muotoon: $v'(x) = MU_x = p_x/p_y$, jossa hyödykkeen x rajahyöty ei riipu ollenkaan hyödykkeen y määrästä. Normeeraamalla $p_y = 1$, saadaan yo. lausuma täsmällisesti.

Olisi parempi esitellä kuluttajan valinta puhumalla mieluummin punnituista rajahyödyistä (MU_x/p_x). On helppo tarinoida siitä, että niiden tulee kuluttajan sisäpisteoptimissa olla yhtä suuria: $MU_x/p_x = MU_y/p_y$.

Käsitellessään kuluttajan optimiehtoa kirjoittaja mainitsee kyllä Giffenin hyödykkeen mahdollisuuden, mutta lausumasta *rajahyöty = hyödykkeen hinta* sitä ei voi johtaa. Tämä aiheuttaa valppaalle vasta aiheeseen perehtymistä aloittelevallekin lukijalle ongelmia. No, Slutskyn yhtälöstä puhuminen tälle tasolle tarkoitettussa oppikirjassa lienee jonkin verran hankalaa.

Oikeustaloustieteen kivijalka, Coasen teoreema, saa ansaitsemansa tilan Määttän kirjassa. Liiketoimikustannusten ollessa mitättömiä Coasen teoreema sanoo, että varallisuus oikeuksien jaolla ei ole merkitystä siihen, miten näitä oikeuksia loppujen lopuksi käytetään. Olipa laki millainen tahansa tehokas ratkaisu saadaan aikaiseksi. Liiketoimikustannukset ovat aika harvassa tapauksessa hyvin vähäiset, joten Coasen teoreeman oletus on hyvin epärealistinen. Mutta se tuskin tekee teoriasta hyödytöntä tai naiivia. Kun teoreema ymmärretään, hyödyllinen intelligentti keskustelu erilaisten oikeussäädösten vaikutuksista voi alkaa.²

¹ Ainoastaan periaatteellinen kompensatio saattaa olla ongelmallista, koska siinä mm. joudutaan tekemään interpersonaalisia hyötyvertailuja. Tähän ongelmaan kiinnittivät huomiota Kaldor ja Hicks alkuperäisissä tutkimuksissaan sekä Scitovsky (1941).

² Stigler (1988) kertoo kirjansa luvussa »Eureka» (s.73–90) mielenkiintoisen tarinan siitä, kuinka Coasen tulokseen suhtauduttiin Chicagossa aluksi hyvin

Englanninkielisen termin »property rights» taloustieteilijät useasti suomentavat omistusoikeuksiksi. Oikeustieteilijät käyttävät kuitenkin termiä varallisuus-oikeus, joka kattaa velvoite- ja esineoikeuden. Omistusoikeus kuuluu esineoikeuteen ja on siten vain yksi osa varallisuus-oikeuksia. Tämä käy hyvin selväksi Määtän keskustellessa varallisuus-oikeuksista ja niiden merkityksestä.

Nykyaikana erityisen tärkeitä varallisuus-oikeuksia ovat immateriaalioikeudet. Kuinka taloudenpitäjä voi saada tuotot kehittämästään informaatiohyödykkeestä, jolla on julkisen hyödykkeen ominaisuuksia? Määtän keskustelu immateriaalioikeuksista, joihin kuuluvat mm. patenti- ja tekijänoikeudet, valaisee tätä problematiikkaa.

Taloudenpitäjien väliset sopimukset ovat olleet vilkkaan tutkimuksen kohteina taloustieteissä jo noin parinkymmenen vuoden ajan. Sopimukset ovat luonnollisesti tärkeä osa oikeusjärjestelmää. Oikeusjärjestelmä ratkaisee eksplisiittisiin (kirjoitettuihin) sopimuksiin liittyviä ongelmia. Kuten kirjoittajakin huomauttaa taloustieteessä tutkitaan usein myös implisiittisiä (kirjoittamattomia) sopimuksia.³

Useimmat sopimukset ovat epätäydellisiä eli niissä ei ole voitu etukäteen varautua kaikkiin mahdollisiin tuleviin maailmantiloihin. Yksi periaatteellinen syy epätäydellisiin sopimuksiin saattaa olla oikeusjärjestelmän epätuottava toiminta. Taloustieteen teoria on viime aikoina voimakkaasti kehittänyt epätäydellisten sopi-

musten teoriaa.⁴ Tämä teoria pohjautuu osittain Coasen (1937) toiseen klassiseen tutkimukseen ja transaktiokustannusten teoriaan.

Joskus on taloudellisesti tehokasta rikkoo jo allekirjoitettu ja osittain toimeenpantu sopimus. Esimerkiksi monet olosuhteet ovat saattaneet sopimuksen voimassaoloaikana muuttua siten, että sopimus kannattaa rikkoo. Kirjoittajan keskustelu tehokkaasta sopimuksen rikkomisesta on havainnollinen. Vaihtoehtoisia muotoja korvata sopimuksen rikkomisesta aiheutuvat vahingot ovat positiivinen ja negatiivinen sopimusetu sekä restituuio. Positiivinen ja negatiivinen sopimusetu selitetään kirjassa esimerkin avulla. Positiivisen sopimusedun mukaan sopimusosa-puoli on saatettava siihen taloudelliseen asemaan, johon hän olisi päässyt, mikäli sopimus olisi asiallisesti täytetty. Negatiivinen sopimusetu takaa velkojan pääsemisen siihen taloudelliseen asemaan, jossa hän olisi ilman sopimusta. Restituuio käsittää ainoastaan etukäteissuoritusten palautusvelvollisuuden. Ainoastaan positiivisen sopimusedun vallitessa sopimus rikotaan tietyin edellytyksin vain silloin, kun se on taloudellisesti tehokasta.⁵

Kirjan luvussa »Vahingonkorvaus» keskustellaan sopimuksen ulkopuolisesta vahingonkorvausvastuusta. Vahingontekijä ja vahingonkohteeksi joutunut eivät useimmissa tapauksissa voi sopia etukäteen, miten vahingon sattessa menetellään. Tästä faktasta tulee tarve vahingonkorvausoikeudelle. Luvussa kosketellaan myös vakuutus-sopimuksia, joissa informaation rooli on keskeinen.

epäilevästi. Pidettyään seminaarin hän sai chicagolaiset lopulta vakuuttumaan teesistään. Stiglerin mukaan he kokivat todellisen ahaa -elämyksen ymmärtäytään Coasen argumentin.

³ Esimerkkeinä implisiittisistä sopimuksista ovat työvoiman implisiittinen sopimusteoria ja sanaton yhteistyö (tacit collusion) oligopoliteoriassa.

⁴ Ks. esim. *Salanie* (1997).

⁵ Tämä positiivisen sopimusedun tehokkuutta edistävä vaikutus on voimassa tarkasti ottaen vain silloin, kun sopijapuolet suhtautuvat riskiin neutraalisti tai eivät ole ryhtyneet sopimuksesta johtuviin erityisiin-vestointeihin.

Rikoksen taloustieteellä on n. 30 vuoden pituinen historia. *Becker* (1968) osoitti klassisessa tutkimuksessaan, miten rikolliset muuttavat käyttäytymistään kannusteiden muuttuessa. Määttä lähtee liikkeelle pohtimalla potentiaalisen rikosentekijän odotettua hyötyä seuraavan mallin avulla. Potentiaalinen rikosentekijä maksimoi odotettua hyötyä $EU = pU(Y-f) + (1-p)U(Y)$, jossa p on kiinnijäämistodennäköisyys, Y rikoksesta saatava taloudellinen hyöty ja f rangaistuksesta seuraava taloudellinen menetys. Hyötyfunktion ominaisuuksia ei sen enempää spesifioida vaan siirrytään suoraan tarkastelemaan riskineutraalia rikosentekijää. On selvää, että riskineutraalissa tapauksessa rikos kannattaa, jos $Y - pf > 0$. Riippuen luvuista k ja h luku voi olla suurempi, yhtä suuri tai pienempi kuin nolla.

Selvemmin riskineutraalin rikosentekijän probleeman olisi voinut esittää seuraavalla tavalla. Olkoon hänen tulonsa x ennen kuin hän pohtii rikokseen ryhtymistä. Jos hän joutuu kiinni, olkoon rikoksesta seuraava kärsimys k :n arvoinen ja rikoksesta saatava tuotto h :n arvoinen. Näine merkintätapoineen voin kirjoittaa rikollisen odotetun hyödyn seuraavasti: $EU = pU(x-k) + (1-p)U(x+h)$. Riskineutraalissa tapauksessa rikos kannattaa, jos $p(x-k) + (1-p)(x+h) > x$, mikä toisin kirjoitettuna on: $(1-p)h > pk$. Eli rikos kannattaa, jos rikoksesta saatava odotettu hyöty on suurempi kuin siitä koitua odotettu kustannus.

Rikosta olisi mielenkiintoista pohtia myös riskinkarttajan tapauksessa. Henkilöille, jotka näitä viime aikoina *Kansantaloudellisessa aikakauskirjassa* julkaistuja kirja-arvioitani ovat lukee, seuraava esimerkki on tuttu. Olkoon potentiaalinen rikosentekijä riskinkarttaja, jolloin hänen U :llaan on positiivinen ensimmäinen derivaatta ja negatiivinen toinen derivaatta. Onnistunut murtovarkaus ilman kiinnijääntä tuot-

taa hänelle 10000 (8000 + 2000) markan suuriset tulot. Jos hän jää kiinni, hänen tulonsa ovat vain 2000 (8000–6000) markkaa. Kiinnijäämisen todennäköisyys on 30 prosenttia. Murtovarkaan odotetut tulot ovat siis 7600 markkaa ($= 0.3 \times 2000 + 0.7 \times 10000$). Kumpaa seuraavista rangaistusmuodoista (joiden molempien odotettu tulo on sama) riskiä karttava murtovaras pitää itselleen parempana?

- A. Kovempi rangaistus (vankilassaolosta seuraava tulo pienempi kuin 2000 markkaa) kuin edellä, mutta pienempi kiinnijäämistodennäköisyys.
- B. Lievempi rangaistus (vankilassaolosta seuraava tulo suurempi kuin 2000 markkaa) kuin edellä, mutta suurempi kiinnijäämistodennäköisyys.

Vastauksen tähän kysymykseen löytää geometrisella tarkastelulla.

Keskustellessaan prosessioikeudesta kirjoittaja lähtee liikkeelle siitä, miksi oikeuspalveluja (mm. tuomioistuintoimintaa) ei tuoteta yksityisillä markkinoilla. Tuomioistuimet ratkovat riita-asioita ja tekevät ennakkopäätöksiä.⁶ Määttä argumentoi, että julkisvaltaa tarvitaan takaamaan riitaosapuolten käyttäytyvän yksityisen tuomarin antaman ratkaisun mukaisesti. Lisäksi julkista valtaa tarvitaan, jos osapuolet eivät pääse sopimukseen siitä, kenen tulisi toimia jutun tuomarina. Yksityistä »tuomarointia» käytetään useastikin mm. ns. välimiesmenettelyssä. Myös yksityisen prosessioikeuden tuottamat ennakkopäätökset saattaisivat Määttän mukaan olla ongelmallisia, koska ne helposti olisivat ristiriitaisia.

⁶ Kaikille amerikkalaista oikeusjärjestelmää käsitteleviä elokuvia ja televisiosarjoja seuraaville lienee käynyt selväksi ennakkopäätösten tärkeys sikäläisessä »common law» -järjestelmässä.

Teoksen päättävät luvut käsittelevät ympäristöoikeutta ja jakopoliittista lainsäädäntöä. Viimeksi mainitussa luvussa käsitellään myös oikeudenmukaisuuden ja oikeusjärjestelmän välistä suhdetta. Nämä luvut olisi ehkä saattanut jättää teoksesta kokonaan pois ja syventää enemmän muita lukuja. Tai näiltä alueilta olisi voinut ottaa muiden tarkastelujen yhteydessä esimerkkejä. Tehokkuudesta ja oikeudenmukaisuudesta olisi ollut parempi keskustella yhdessä ja laajemmin. Tämä keskustelu olisi ollut paikallaan jo heti kirjan alussa

Kalle Määtän »aakkoset» sopinee parhaiten pääsykoekirjaksi tai johdatukseksi Määtän yhdessä Vesa Kanniaisen kanssa toimittamaan kirjasarjaan (1996, 1998, 1999). Kirja on sujuvasti kirjoitettu. Taloustieteilijä, joka ei tiedä oikeustieteestä juuri mitään, voi lukea kirjan lyhyenä johdatuksena oikeustieteeseen.

Kirjallisuus

- Becker, G. (1968): Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy* 76, s. 169–217.
- Calabresi, G. (1961): »Some Thoughts on Risk Distribution and the Law of Torts», *70 Yale Law Journal* 499.
- Coase, R.H. (1937): »The Nature of the Firm», *Economica* 4, 386–405.
- Coase, R.H. (1960): »On the Problem of Social Cost», *Journal of Law and Economics* 3, 1–44.
- Hicks, J.R. (1939): »Foundations of Welfare Economics», *Economic Journal* 49, 696–712.
- Kaldor, N. (1939): »Welfare Propositions of Economics and Interpersonal Comparisons», *Economic Journal* 49, 549–552.
- Kanniainen, V. ja K. Määttä (toim.) (1996): *Näkökulmia oikeustaloustieteeseen*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kanniainen, V. ja K. Määttä (toim.) (1998): *Näkökulmia oikeustaloustieteeseen 2*. Kauppa-kaari Oyj. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Kanniainen, V. ja K. Määttä (toim.) (1999): *Näkökulmia oikeustaloustieteeseen 3*. Kauppa-kaari Oyj. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Posner, R.A. (1992): *Economic Analysis of Law*. Little, Brown and Company.
- Salanie, B. (1997): *The Economics of Contracts*. MIT Press.
- Scitovsky, T. (1941): »A Note on Welfare Propositions in Economics», *Review of Economic Studies* 9, 77–88.
- Stigler, G.J. (1988): *Memoirs of an Unregulated Economist*. Basic Books.
- Timonen, P. (toim.) 1996: *Johdatus Suomen oikeusjärjestelmään 1*. Lakimiesliiton Kustannus, Helsinki.